

С.К. Серикова*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,**Алматы, Қазақстан* <https://orcid.org/0000-0002-8825-0121>*email: samalserikova@mail.ru***А.У. Байболов***Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,**Алматы, Қазақстан* <https://orcid.org/0000-0003-0901-1200>*email: alibek.17@inbox.ru*

ҚАЗАҚСТАН БЕЙНЕСІНІҢ ТРАНСМЕДИАЛДЫ ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК КӨРІНІСІН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Мақала ішкі мәдени дискурс (қазақстандық мәтін) мен Қазақстанның сыртқы келбеті арасындағы айырмашылыққа баса назар аударатырып, қазіргі әлемдік мәдениеттегі Қазақстан бейнесін бейнелеудің трансмедиаалды және көркемдік формаларын теориялық және қолданбалы түсінуге арналған. Имагологиялық және геопоэтикалық тәсілдерді тарта отырып, «қазақстандық мәтін» және «Қазақстан бейнесі» ұғымдарын тұжырымдамалық ажырату ұсынылды. Осы айырмашылықтарды көрсететін әдебиеттегі, кинодағы және цифрлық өнердегі өзекті көркемдік стратегиялар мен визуалды кодтардың мысалдары келтірілген. Зерттеу нәтижелері ретінде біз «қазақстандық мәтін» және «Қазақстан бейнесі» ұғымдарының арасындағы тұжырымдамалық айырмашылықтарды авторлық позиция, мәдени ену тереңдігі және баяндау функциясы критерийлері бойынша бөлдік. Сондай-ақ, біз этникалық, ақыл-ой, географиялық және тілдік кодтарды көрсететін семиотикалық жүйе ретінде «қазақстандық мәтінді» талдаудың әдіснамалық негіздемесін ұсындық. Мақалада «қазақстандық мәтінге» (маркерлерді анықтау, контексттеу, интертекстуалдық байланыстар және т.б.) қатыстылығы тұрғысынан туындыларды талдау әдістемелері әзірленді. Мақаланың маңыздылығы филологиялық талдауда әзірленген типологияны қолдануда, Қазақстан әдебиеті бойынша білім беру бағдарламаларын қалыптастыруда, мәдени дипломатия мен медиа стратегияларды дамытуда енгізіледі.

Түйінді сөздер: қазақстандық мәтін, Қазақстан бейнесі, мәдениет, семантика, имагология, геопоэтика.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 07.08.2025

Баспаға қабылданған мерзімі: 04.09.2025

Кіріспе

Әрбір ұлт мәтін арқылы өзін қалыптастырады. Қазіргі гуманитарлық білімде мәтін тек сөздік шығарма ретінде ғана емес, белгілі бір мәдениетті бейнелейтін мағыналардың, бейнелердің, белгілердің, әңгімелер мен идеялардың жиынтығы ретінде түсініледі. «Әлемнің тұтас бейнесін, халықтың көркем мәдениетінің тарихи жолының бірегейлігін суреттеу жазушының мәдени болмысын ашуда маңызды болып табылады» (Абишева, т.б., 2020).

Бұл тұрғыда Қазақстан бейнесін жазба және ауызша дәстүрде, көркем және ғылыми әдебиетте, көркемдік және бұқаралық санада қалыптастыратын әдеби, тарихи-мәдени, этнокодтық және кеңістіктік-семантикалық қабаттарды біріктіретін метафоралық, пәнаралық категория «қазақстандық мәтін» ерекше қызығушылық тудырады. Қазақстандық мәтінді зерделеу – бұл филологияның нысаны ғана емес, сонымен қатар азаматтардың өзіндік болмысын таныту, тарихты түсіндіру, ұлттық кодты түсіну және мәдени құндылықтарды насихаттау үдерісінде біріктіруге қабілетті әлеуметтік-гуманитарлық стратегия. Бұл мақала білім, ғылым, мәдениет және азаматтық өзін-өзі көрсету жүйесінде қазақстандық мәтінді зерттеудің не үшін қажет екенін түсінуге бағытталған. Қазақстандық мәтіннің мәдени-символдық, әдіснамалық, тәрбиелік және бірегейлік функциялары, сондай-ақ оны академиялық және қоғамдық дискурста қолдану перспективалары басты назарда болады. Қазақстандық мәтін – бұл авторлардың Қазақстаннан тыс жерде жазған әдеби шығармаларының жай ғана корпусы емес, мәдени архетиптерді, тарихи күйзеліс пен жеңістерді, мифологемалар мен идеологияларды, кеңістіктік және этникалық кодтарды бейнелейтін тұтас мағыналық өріс. Ол эпостан қазіргі прозаға, этнографиялық сипаттаудан эссеистикаға, кинематографиядан цифрлық поэзияға дейінгі көптеген формаларды қамтиды. Бұл мәтін өзін, басқаны, әлемді, уақытты және кеңістікті бейнелейтін мәдени матрицаны құрайды (Сабирова, т.б., 2024).

Қазақстандық мәтінді зерделей отырып, біз көркем мұрамен танысып қана қоймай, қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру үдерістерін жаңғыртамыз. Қазақстанның көпэтносты, көпконфессиялы және көптілді қоғамы жағдайында ұлттық мәтінге бет бұру – бұл ортақ символдық өріске ену арқылы мәдениеттер диалогы мен бірегейлікті тұрақтандыру тәсілі (Abisheva, т.б., 2021).

Материалдар мен әдістер

Заманауи гуманитарлық білім цифрлық дәуірдегі мәдени құбылыстардың күрделі табиғатын ескере алатын көпсалалы және постклассикалық тәсілдерге көбірек бет бұруда.

Зерттеудің эмпирикалық базасын ХХІ ғасырдың көркемдік, медиа және цифрлық кеңістігіндегі Қазақстанның бейнесін бейнелейтін мәтіндер мен көрнекі материалдар құрады. Негізі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде жарияланған, Қазақстан немесе «қазақстандық мәтін» бейнеленген көркем және публицистикалық туындылар болды. Сондай-ақ, әлемдік мәдениеттегі Қазақстан бейнесіне арналған ағылшын және орыс тілді БАҚ, блогтар мен мәдени журналдардағы жарияланымдар пайдаланылды. Зерттеуге барлығы 135 бірлік материал кірді, бұл тұрақты үлгілерді және олардың трансмедиялы бейнелеу стратегияларын анықтау үшін жеткілікті өкілдікті қамтамасыз етті.

Әлемдік мәдениеттегі Қазақстан бейнесінің трансмедиялы және көркем бейнесін зерттеу кешенді, икемді және интерпретациялық құралдарды қажет етеді. Бұл жұмыстың әдістемелік негізі мәдени, медиа және әдеби талдау әдістерінің

қиылысында құрылған, мұнда контекстуалдық, семиотикалық, нарративті және визуалды-дискурсивті тәсілдер орталық рөл атқарады.

Контекстуалдық талдау тарихи-мәдени жағдайлар мен геосаяси үрдістерді байланыстыруға мүмкіндік берді. Қазақстан бейнесін құрайтын көрнекі және мәтіндік белгілерді деконструкциялау үшін семиотикалық талдау қолданылды. Нарративті талдау Қазақстан жаһандық сюжеттің (геосаясат, мәдениет, тарих немесе табиғи бірегейлік) бөлігі ретінде ұсынылған трансмедиялды сюжеттерге қолданылды. Талдау «Шығыс пен Батыс арасындағы көпір», «өтпелі ел», «уақыт пен кеңістік қосылатын жер» ретіндегі ел бейнесімен байланысты сюжеттік қозғалыстарды, көркемдік стратегияларды және баяндау құрылымдарын анықтауға негізделген. Визуалды-дискурсивті талдау – визуалды мәдениетті және дискурсивті талдауды сынау әдістерінің синтезіне ерекше көңіл бөлінді. Эмпирикалық деңгейде зерттеуге ағылшын тіліндегі әдебиеттерде, Instagram, YouTube платформаларында, постерлерде, заманауи көрмелер мен мәдени фестивальдардың визуалды көрмелерінде Қазақстанның трансмедиялды бейнелену жағдайлары қамтылған. Авторлық стратегиялар мен рецептивті күтулерді салыстыру үшін case-study әдісі қолданылды.

Осылайша, ұсынылып отырған әдістемелік синтез Қазақстан бейнесін көптеген интерпретацияларға, әсерлерге және трансформацияларға ұшыраған мәдени құрылыстың өнімі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл материалды қамтудың кеңдігін де, трансмедиа мәдени өкілдігінің табиғатына аналитикалық енудің тереңдігін де қамтамасыз етеді.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан бейнесінің құрамдас бөліктерінің жиынтығын зерттеу идеясы ретінде дүниеге келген жаңа терминді негіздеуге кіріспес бұрын, осы терминологиялық тіркесімнің пайда болуына негіз болған теорияларды қарастыру қажет. Ал бұл, ең алдымен, белгілі бір қаланың болмысын құрайтын әртүрлі деңгейдегі мотивтердің, бейнелердің, сюжеттердің, белгілердің, номинациялардың жиынтығы ретінде қалалық мәтінді дәстүрлі түсіну және оның осы көркем бейнені танылатын және ерекше ететін осындай компоненттермен толтырылған көркем кеңістік ретіндегі бейнесі. Трансмәдени үдерістерді зерттеу бізге «өзімізді басқада» көруге мүмкіндік береді. Мысалы, Ресейдің әртүрлі аспектілердегі бейнесі неміс, американ, жапон және басқа да көптеген әдебиеттерде кездеседі (Чугунов, 2004).

Бұл мағынада «қала» кеңістікте шектелген және өмір сүрудің урбанизацияланған түрін қабылдаған географиялық жазықтық ретінде емес, осы агломерациямен және белгілі бір мәдениеттің оңай шешілетін тасымалдаушысымен байланысты белгілі бір кодтардың жиынтығы ретінде түсініледі. Яғни, «қала» мәтінін семиотикалық ұлпаны құрайтын кодтарды оқшаулап, оларды синтездеп, біріктіріп, саралап, және шифрды шешуші оқырманның түсіндіруінде мәтін ретінде оқуға болады. Ю.М. Лотман және оның әдебиеттанымдық мектебінің өкілдері XX ғасырдың 80-ші жылдарының соңында «Таңбалық жүйелер туралы еңбектер» сериясында қаланы мәтін ретінде зерттеудің теориялық негіздерін анықтады. Петерборлық (Топоров, 1984), мәскеулік, воронеждік, ростовтық – 80-ші жылдардан бастап қалалық мәтіндер қалыптасып, белгілі бір мәдениеттер жиынтығымен байланысты болды. Лотман атап өткендей, қала мәтін ретінде үлгі болғанымен қатар, ол динамикалық үлгі – «мәтіндер мәтіні» (қара: Потанина,

Гололобов, 2012). «Қалалық» мәтіндерді зерттеу тәсілінің тағы бір концептуалдық ерекшелігі – пәнаралық байланыс, өйткені еуропалық орта ғасырларда бастау алған және қазіргі заманның ерекше мәдени кеңістігінің формасын алған қала феномені сан алуан салалардың білімдерін тартуды талап етеді. «Қалалық» мәтін ойлаудың ерекше түрін қалыптастыруды болжайды.

Бұл зерттеуде біз «қазақстандық мәтін» Қазақстанды бірегей тарихтың, мәдениеттің, әдебиеттің, музыканың және шетелдегі ел имиджінің басқа да құрамдас бөліктерінің жиынтығы ретінде қабылдауға әсер ететін, қазақ/қазақстандық менталитет ерекшеліктерін көрсететін мәтіндер жиынтығы деген ойды негіздейміз. Ең бастысы, «қазақстандық» деп атауға құқығы бар мәтіндер қазақ, орыс немесе кез келген басқа тілде, бірақ Қазақстаннан тыс жерде жасалуы мүмкін. «Қазақстандық мәтінді» жеткізушілер/жасаушылар қатарына қазақстандық азаматтық қоғам өкілдерін де, жаһандық мәдени кеңістіктегі кез келген басқа тұлғаларды да жатқызуға болады.

Зерттеу барысында біз «қазақстандық мәтінді» бейнелеудің бірқатар бағыттарын анықтадық, соның негізінде деректік материалдарды жинақтау және талдау жұмыстары жүргізілді. Осы бағыттарға жүгінейік.

Ең алдымен, әдебиеттану тәсілі аясында Біз Қазақстан аумағында өмір сүрген және қазақ этносының өкілдері болып табылатын авторлардың шығармаларынан «қазақстандық мәтінді» табамыз. Олар өз туындыларын қазақ немесе орыс тілдерінде жасай алады.

Қазіргі әдебиеттануда көркем мәтіндер беттерінде кеңістікті, сәйкестікті және мәдени кодты бейнелеу тәсілдерін түсінуге қызығушылық артып келеді. Тарихы бай, көпұлтты құрылымы мен бірегей табиғи-мәдени географиясы бар Қазақстан ұлттық әдебиет аясында да, шетелдік имагология аясында да талдау нысанына айналып барады. Осыған байланысты «қазақстандық мәтін» мен «Қазақстан бейнесі» маңызды және сонымен бірге әртүрлі ұғымдар болып табылады. Байқалатын жақындықтарына қарамастан, бұл терминдер әртүрлі семантикалық жүктемені көтереді және мұқият саралауды қажет етеді.

«Қазақстандық мәтін» термині соңғы онжылдықтарда қалыптасқан әдеби модельдерге ұқсас белсенді түрде қалыптасуда: «петерборлық мәтін» (Лотман, 1992), «мәскеулік мәтін» (Люсый, 2013), «таллиндік мәтін» (Меймре, Белобровцева, 2020) «лондондық» (Прохорова, Томск, 2005), «ярославтық» (Ерохина, 2014), «якуттік» (Ноева, 2017) қалалық мәтін түрлері. Қазақстанда бұл мәселе И.Т. Какилбаеваның (2016), Ж.А. Баянбаеваның (2016), Ж.Б. Кермешованың (2018), Е.С. Шмакованың (2022), З.К. Темиргазинаның (2024) «алматылық» мәтін ұғымы арқылы түсінілді. «Мәдени шекаралық өлке», «шекара», «Сібір балқыту қазандығы» және «Жабайы Шығыс» теориясы (Алексеев, Попов, Орехова, 2024) белсенді түрде дамып келеді.

«Қазақстандық мәтін» терминінің негізінде мәтінді тек шығармалар жиынтығы ретінде емес, кеңістік пен мәдени код жүйе құраушы категорияларға айналған тұрақты семиотикалық жүйе ретінде түсіну жатыр.

«Қазақстандық мәтінді» зерттеу әдістемесін негіздеуге тырысайық. «Бүгінгі таңда қалалық мәтінге «мәдени кодтың семиозисі» ретінде жүгіну перспективалы болып көрінеді» деп жазады А.В. Кузнецова және И.А. Петрулевич (2019). Бұл жағдайда әдіснаманың орталығында мәдени код жинақталған символ пайда болады. Осы тұрғыдан алғанда, біз орналастырған қазақстандық мәтін ұғымын мәдениеттен тыс немесе егеменді семиотикалық өрістегі қазақ мәдени кодының семиозисі

ретінде қарастыруға болады. Қазақстандық мәтінді екі мәдени семиотикалық кеңістікте пайда болған мәтін ретінде қарастыра отырып, оның мәдени бірегейлікті (егер Қазақстан диаспораларының өкілдері шығарған қазақстандық мәтін туралы сөз болғанда) немесе ұлттық бірегейлікті (егер мәтінді қазақ ұлтының өкілі жасаған болса) көрсету қабілетін атап өтуге болады. Қалай болғанда да, мәтінді «Қазақстан» анықтамасымен белгілеу үшін Қазақстаннан тыс жерлерде жинақталатын мәдени (ұлттық) кодтардың болуы қажет. Бұл терминді түсінудегі маңызды мәселе. Осы тұрғыдан алғанда, қазақстандық мәтін мәдени кодтың семиозисі ретінде автор (жасаушы) таңдаған кодтау тіліне байланысты пайда болатын әртүрлі формаларға ие болуы мүмкін. Біз «қазақстандық мәтіннің» жіктелімін ұсынамыз, онда трансмедиялды бейнелеудің сол немесе басқа әдісі негізге алынады.

«Қазақстандық мәтін» ұғымы интертекстуалдылық теориясымен және мәдени мәтін идеясымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда «қазақстандық мәтінді» Қазақстанның тарихи-мәдени тәжірибесін бейнелейтін мотивтердің, рәміздердің, сюжеттердің, идеологиялық матрицалардың жиынтығы ретінде қарастыруға болады. Мұндағы негізгі әдістемелік нұсқаулар имагология (ұлттық және шетелдік мәнмәтіндегі әдебиеттегі Қазақстан бейнесін талдау), постколониялық сын (әдебиетті посткеңестік тәжірибе аясында өзінің ұлттық және мемлекеттік бірегейлігін іске асыру кеңістігі ретінде талдау), геопоэтика (Қазақстан кеңістігін мағынаны қалыптастырудың белсенді құрамдас бөлігі ретінде зерттеу), когнитивтік поэтика (ұлттық мәтінді ақыл-ой объективі арқылы түсіну тілде және көркем бейнелерде бекітілген модельдер).

«Қазақстандық мәтінге» Қазақстан жай ғана әрекет орны ретінде емес, мәтіннің бейнелерін, мотивтерін, нышандары мен қаһармандық көрсеткішін айқындайтын нарративті орталығы ретінде әрекет ететін әдеби шығармалар жатады. Мұндай шығармалар қазақстандық шындықты суреттеп қана қоймайды, сонымен қатар оны жасайды, ұлттық мифопоэтиканы, уақыт пен кеңістік бейнесін, ұжымдық жадыны қалыптастырады. «Қазақстандық мәтінде» белгілі бір топостар басым: еркіндік пен бостандықтың символы ретіндегі дала, ата-баба болмысының мекені ретіндегі ауыл, дәстүр мен жаңарудың тоғысқан кеңістігі ретіндегі қала, рухани түзулік ретіндегі таулар, трансформация ізі ретіндегі темір жол. Бұл бейнелер халықтың фольклорлық, тарихи және философиялық жадында жатыр.

«Қазақстандық мәтіннің» авторлары ретінде тек ана тілінде жазатын қазақ жазушыларын ғана емес, сонымен бірге еліміздің мәдени көрінісіне кіріктірілген басқа этностардың өкілдерін де қарастыруға болады: Герольд Бельгер, Николай Анов, Елена Зейферт және т.б. басты шарт – этникалық емес, қазақстандық кодқа ішкі қатыстылық, жергілікті нарративке қосылу.

Әдебиеттегі Қазақстанның бейнесінің «қазақстандық мәтіннен» айырмашылығы ішінара, шартты, субъективті, тіпті бұрмалануы мүмкін сыртқы немесе ішкі бейнелеу формасы болып табылады.

Бұл мәдениетке терең бойлау негізінде емес, белгілі бір көрнекі, лексикалық, нарративті клишелер негізінде автор мен оқырманның санасында туындайтын образ.

Қазақстанның бейнесі көбінесе шетелдік сипаттамалар, жол жазбалары, дипломатиялық есептер, тыңшылық және шытырман оқиғалы проза, медиа және кинематография мәнмәтінінде құрылады. Ол экзотикалықтан бастап, драмалық, негативті немесе сатиралыққа дейін болуы мүмкін.

Сонымен, «Борат» фильмінде (режиссері Ларри Чарльз) Қазақстан басты кейіпкердің «отаны» ретінде көрсетілгенімен, елдің шынайы мәдениетімен немесе

географиясымен ешқандай байланысы жоқ. Бұл постколониялық стереотиптерге құрылған гротескілік бейне. Мұндай «Қазақстан бейнесін» «қазақстандық мәтінге» енгізуге болмайды, бірақ стереотиптік сыртқы бейнелеу үлгісі ретінде имагологиялық талдау үшін қызығушылық тудырады.

Қазақстан бейнесінің басқа мысалдары далада қызмет еткен XIX ғасырдағы орыс офицерлерінің естеліктерінде; посткеңестік елдер туралы ағылшын тіліндегі прозада; эмигранттардың естеліктерінде Қазақстан олардың өмірбаянындағы нүкте ретінде айтылады. Бұл кескіндер қосалқы болып табылады; олар кеңістікті құрамайды, тек оны білдіреді. Екі ұғымның құрылымды-семантикалық аспектісінің салыстырмасы Кесте 1-де көрсетілген.

Кесте 1. Ұғымдарды салыстыру: құрылымдық-семантикалық аспект

Параметр	Қазақстандық мәтін	Қазақстан бейнесі
Мәдени ену тереңдігі	Терең, шынайы	Үстірт, көбінесе сыртқы
Автор	«Ішкі» қатысушы (тұрғын, ұрпақ, қатысушы)	Көбінесе сыртқы бақылаушы
Бейнелеу түрі	Ұлттық миф, символдық топология	Көрініс, бекіту, проекция
Функция	Мәдени жадының құрылысы	Бейнелеу, бекіту, иллюстрация
Жанр үлгілері	Эпопея, ұлттық роман, мәдени-философиялық проза	Естеліктер, жол жазбалары, сыртқы публицистика

Айта кету керек, екі ұғым арасындағы шекара әрқашан нақты бола бермейді. Кейде сыртқы автор жасаған Қазақстанның бейнесі, егер ол қабылданса, қайта өңделсе және ұлттық мәдени жадыға енгізілсе, уақыт өте келе қазақстандық мәтіннің бір бөлігіне айналуы мүмкін. Мысалы, эмигранттар (Е. Зейферт) жазған мәтіндер алдымен Қазақстанның өткен ретіндегі бейнесін жасай алады, содан кейін біртіндеп диаспорадағы қазақстандық мәтіннің бір бөлігі бола алады. Шығарманың тілі де маңызды рөл атқарады. Қазақстандық мәтін кез келген тілде (қазақ, орыс, ағылшын) жазылуы мүмкін болса да, мәдениет пен оның семантикасы туралы ішкі білім маңызды болып қала береді. Қазақстан бейнесі, керісінше, аудармалар, көрнекі бейнелер немесе үшінші тұлғалардың әңгімелері негізінде жасалуы мүмкін.

Цифрлық әдебиет пен әлеуметтік желілер мәселесі де қызықты. Instagram-поэзия, TikTok-әңгімелер, YouTube-деректі фильмдерде қазақстандық мәтіндер де (мысалы, Алматы, Наурыз, ауылдың көрнекі коды негізінде), сондай-ақ Қазақстан бейнелері де (көбінесе клишелер түрінде: жылқы, киіз үй, қымыз) қалыптасады.

Осы екі ұғымның арасындағы айырмашылықты түсіну мыналар үшін маңызды:

- ұлттық әдебиет корпусын қалыптастыру так что с этого
- қазақстандық әдебиет бойынша оқу бағдарламаларын әзірлеу
- мәдени дипломатияны ілгерілету
- әдебиет пен БАҚ арқылы елдің сыртқы беделіне талдау жасау.

Зерттеушілер, оқытушылар мен сыншылар мәдениет атынан сөйлейтін мәтін бар екенін және маңызды болса да, ішкі дауыспен бірдей емес, сыртқы көрініс бар екенін нақты ажыратуы керек.

Қорытынды

Заманауи гуманитарлық ғылымдар геопозтика ұғымына – кеңістік пен мәтін арасындағы байланыстарды зерттеуге көбірек бет бұруда. Қазақстандық мәтін дала, таулар, өзендер, киелі орындар кеңістігі шешуші рөл атқаратын бірегей геопозтикалық құрылымға ие. Кеңістік тек суреттеліп қана қоймайды, ол кейіпкерге, философияның, тағдырдың, метафизиканың қайнар көзіне айналады. Демек, дала қазақстандық әдебиетте жай география емес, ата-баба жады, азаттықтың архетипі, бейбітшілік пен тепе-теңдік философиясы. Олай болса, «қазақстандық мәтін» мен «Қазақстан бейнесі» әдеби бейнелеуге қатысты екі түрлі, бірақ бір-бірімен байланысты тәсілдер. Біріншісі – мифопозтикаға, символдарға және мәдени жадыға толы ішкі нарратив. Екіншісі – фрагменттерден, проекциялар мен қабылдаулардан пайда болатын сыртқы көрініс.

Олардың бір-бірінен айырмашылығын түсіну әдеби шығармаларды дәлірек талдауға мүмкіндік беріп қана қоймай, ұлттық болмыстың нығаюына, мәдени саясаттың қалыптасуына, имагология мен геопозтика аясындағы академиялық салалардың дамуына ықпал етеді. Осы қабаттар арасындағы саналы айырмашылық пен диалог арқылы ғана Қазақстан әлемдік әдеби жүйеде терең, шынайы және құрметпен бейнеленуі мүмкін. Қазақ мәтінін кеңістіктік поэтика тұрғысынан зерттеу мәдени бірегейлік пен аумақтың, миф пен географияның, ұлттың жан дүниесі мен оның көрінісі арасындағы байланыстың қалай қалыптасқанын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

«Қазақстандық мәтіннің» құрылымына біз бірнеше мәдени және тілдік жүйелердің түйіскен жерінде туған құрамдас бөліктерді қосамыз. Ол этникалық құрамдас бөлікті, тарихи-саяси, географиялық, ментальды және тілдік кодтарды қамтиды. Этникалық құрамдас бөлікке қазақтың салт-дәстүрлеріне, эпостарына, рулық шежірелеріне, рухани мәдениетіне сілтемелер жатады. Тарихи-саяси құрамдас бөлік – Қазақстан тарихымен байланысты оқиғалардың көрінісі. Географиялық құрамдас бөлік – ландшафт коды (дала, ауыл, қалалық мәтін). Ментальды код ұлттық сипаттағы бейнелерді, стереотиптерді, әдет-ғұрыптарды, құндылықтарды қамтиды. Тілдік код казахизмдерді, ұлттық ойлау формаларына тұспалдауларды сіңіреді.

Қазақстандық мәтінді орыс тілінде жазатын қазақстандық авторлардың шығармаларынан да, қазақстандық кодтарды сипаттайтын басқа елдер мен ұлттар өкілдерінің шығармаларынан да табуға болады. Еуразиялық сипаттағы ерекше менталитет пен мәдени кеңістік әртүрлі сәйкестіктерді синтездейді.

Қазақстандық мәтін тұрғысынан шығармаларды талдау әдістемесі бірнеше кезеңдерді қамтуы мүмкін:

1. Мәтіндік маркерлерді анықтау: топонимдер, этнографизмдер, болмыс, рәміздер.
2. Контекстуалдылық: Қазақстанның тарихи-мәдени мәнмәтінімен салыстыру.
3. Бейнелер мен мотивтерді анықтау: тұрақты ұлттық немесе трансұлттық тақырыптарды іздеу.
4. Мәтінаралық талдау: Қазақстан туралы басқа мәтіндерге сілтемелер, мифтермен және архетиптермен диалог.
5. Авторлық позицияны түсіндіру: Қазақстанды авторлық бейнелеу «өз» – «өзге», «орталық» – «шеткі аймақ».

Сонымен, «қазақстандық мәтін» термині Қазақстанмен байланысты көркем мәтінді тереңірек және көпқырлы түсінуге мүмкіндік беретін қазіргі әдебиеттану ғылымының маңызды категориясы болып табылады. Оны әзірлеу әдістемелік шеңберді одан әрі нақтылауды, сондай-ақ әртүрлі халықтар, мәдениеттер мен дәуірлер әдебиетін салыстырмалы талдаудың бірыңғай аналитикалық базасын құруды талап етеді. Когнитивтік поэтика, постколониалдық сын, имагология, геопоэтика тәсілдерінің үйлесуі «Қазақстандық мәтінде» шындықтың жай ғана көрінісін емес, сонымен бірге мәдени өзін-өзі көрсетудің белсенді тетігін көруге мүмкіндік береді.

Алғыс

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің грантымен (ИРН №АР23489915 «Қазіргі әлемдік мәдениеттегі Қазақстан бейнесінің трансмедиаалды және көркемдік бейнеленуі») қаржыландырылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Абишева У.К., Ахмедьяров К.К., Абдулина А.Б., Мухамадиева Х.С. Национальные образы мира в современной литературе Казахстана. Алматы: Қазақ университеті, 2020. 180 с.
- Алексеев П.В., Попов А.В., Орехова Т.И. Алтай в лексиконах XVIII–XIX века: топонимия сибирского фронта // Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Филологические науки». 2024. №2 (88). С. 5–16.
<http://doi.org/10.51889/2959-5657.2024.88.2.001>
- Баянбаева Ж.А. Локальный текст и его функции (на примере алматинского локального текста) // Вестник РУДН, Серия Литературоведение. Журналистика. 2016. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lokalnyy-tekst-i-ego-funktsii-na-primere-alma-atinskogo-lokalnogo-teksta/viewer> (қаралған күні: 07.08.2025).
- Ерохина Т.И. Ярославский текст как семиотическая система // Ярославский Педагогический Вестник. (Гуманитарные науки). 2014. № 4. Т. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yaroslavskiy-tekst-kak-semioticheskaya-sistema> (қаралған күні: 6.08.2025).
- Какилбаева И.Т. Семиотика «алматинского текста» в поэмах Владимира Луговского и Олжаса Сулейменова // Вестник КазНУ. Серия филологическая. 2016. Т. 159. №1. URL: <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/1826/1750> (қаралған күні: 6.08.2025).
- Кермешова Ж.Б., Муханова К.Б. Алма-Атинский текст казахстанской лирики в формировании нового гуманитарного знания // Вестник КГУ им. Ш. Уалиханова, серия Филологическая. 2018. № 1(1). С. 222–232. URL: <https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/issue/view/29/31> (қаралған күні: 20.06.2025).
- Кузнецова А.В., Петрулевич И.А. Городской текст: семиозис культурного кода // Социально-гуманитарные знания. 2019. №11. С. 89–95.
- Лотман Ю.М. Избранные статьи: В 3 т. Таллинн. 1992. Т. 2. 478 с.
- Лотман Ю.М. Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. Искусство-СПб, Санкт-Петербург, 2000. 703 с.
- Люсый А., Люсый А.П. Московский текст: текстологическая концепция русской культуры. Москва: «Издательский дом «Вече»; ООО «Русский импульс», 2013. 320 с.

- Меймре А., Белобровцева И. Пограничный текст и идентичность в постсоветском пространстве: на примере русскоязычной прозы Казахстана и Эстонии // Вестник СПбГУ. Филология. 2020. № 3.
- Ноева С.Е. Особенности «аласного» текста в якутской лирике. URL: http://www.rusnauka.com/46_NNM_2017/Philologia/8_231375.doc.htm (қаралған күні: 7.08.2025)
- Потанина Н.Л., Гололобов М.А. Городской текст как теоретическая проблема // Филологическая регионалистика. 2012. №1. С. 32–37.
- Прохорова Л.С. Лондонский городской текст русской литературы первой трети XIX века // Автореф. дисс... канд. филол. наук. Томск, 2005.
- Темиргазина З.К. «Алматинский» текст в творчестве Бахытжана Канапьянова // Вестник Томского государственного университета. Филология. 2024. № 90. С. 268–285.
- Топоров В.Н. Петербургский текст русской литературы // Труды по знаковым системам. Тарту: Тартуский университет, 1984. Вып. 18. С. 3–29.
- Чугунов Д.А. Образ России в современной немецкой литературе. Проблемы и моменты восприятия. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/hyman/2004/02/chugunov.pdf> (қаралған күні: 5.08.2025)
- Шмакова Е.С. Городские топосы как отражение авторского мироощущения // Керуен. №1(74). 2022. С. 218–224. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-17>
- Abisheva, S.D., Sabirova, D.A., Polyak, Z.N., Polyak, D.M. & Serikova, S.K. (2021). Transformation of family norms in modern literature of Kazakhstan. *Review of International Geographical Education Online*, 11(5), 4522–4529.
- Sabirova, D., Moldagali, M. & Nurbayeva, A. (2024). The Main Images of Internet Poetry of Kazakhstan. *Journal of Ecohumanism*, 3(7), 5240–5248. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i7.4633>

References

- Abisheva, U.K., Akhmed'yarov, K.K., Abdulina, A.B. & Mukhamadieva, Kh.S. (2020). *Natsional'nye obrazy mira v sovremennoy literature Kazakhstana*. [National Images of the World in Contemporary Literature of Kazakhstan]. Almaty: Kazak universiteti. (in Russ.)
- Abisheva, S.D., Sabirova, D.A., Polyak, Z.N., Polyak, D.M., & Serikova, S.K. (2021). Transformation of family norms in modern literature of Kazakhstan. *Review of International Geographical Education Online*, 11(5), 4522–4529.
- Alekseev, P.V., Popov, A.V. & Orekhova, T.I. (2024). Altay v leksikonakh XVIII–XIX veka: toponimiya sibirskogo frontira. [Altai in the Lexicons of the 18th–19th Centuries: Toponymy of the Siberian Frontier]. *Vestnik KaZNPu im. Abaya. Seriya «Filologicheskie nauki»*, 2(88), 5–16. (in Russ.)
- Bayanbaeva, Zh.A. (2016). Lokal'nyy tekst i ego funktsii (na primere almatinskogo lokal'nogo teksta). [Local Text and Its Functions (on the Example of the Almaty Local Text)]. *Vestnik RUDN. Seriya Literaturovedenie. Zhurnalistsika*, 2. Retrieved 01 August 2025 from <https://cyberleninka.ru/article/n/lokalnyy-tekst-i-ego-funktsii-na-primere-alma-atinskogo-lokalnogo-teksta/viewer> (in Russ.)
- Chugunov, D.A. (2004). *Obraz Rossii v sovremennoy nemetskoj literature. Problemy i momenty vospriyatiya*. [The Image of Russia in Contemporary German Literature:

- Problems and Aspects of Perception]. Retrieved 05 August 2025 from <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/hyman/2004/02/chugunov.pdf> (in Russ.)
- Erokhina, T.I. (2014). Yaroslavskiy tekst kak semioticheskaya sistema. [The Yaroslavl Text as a Semiotic System]. *Yaroslavskiy Pedagogicheskiy Vestnik. (Gumanitarnye nauki)*, 4. Retrieved 06 August 2025 from <https://cyberleninka.ru/article/n/yaroslavskiy-tekst-kak-semioticheskaya-sistema> (in Russ.)
- Kakilbaeva, I.T. (2016). Semiotika «almatinskogo teksta» v poemakh Vladimira Lugovskogo i Olzhasa Suleimenova [The Semiotics of the ‘Almaty Text’ in the Poems of Vladimir Lugovskoy and Olzhas Suleimenov]. *Vestnik KaZNU. Seriya filologicheskaya*, 159(1). Retrieved 02 August 2025 from <https://philart.kaznu.kz/index.php/1-FIL/article/view/1826/1750> (in Russ.)
- Kermeshova, Zh.B. & Mukhanova, K.B. (2018). Alma-Atinskiy tekst kazakhstanskoy liriki v formirovanii novogo gumanitarnogo znaniya [The Alma-Ata Text of Kazakhstani Lyric Poetry in the Formation of New Humanitarian Knowledge]. *Vestnik KGU im. Sh. Ualikhanova. Seriya Filologicheskaya*, 1(2), 222–232. (in Russ.)
- Kuznetsova, A.V. & Petrulovich, I.A. (2019). Gorodskoy tekst: semiozis kul'turnogo koda [Urban Text: Semiosis of the Cultural Code]. *Social'no-gumanitarnye znaniya*, 11, 89–95. (in Russ.)
- Lotman, Y.M. (1992). *Izbrannye stat'i: V 3 t.* [Selected articles in 3 parts]. Tallinn. T.2. (in Russ.)
- Lotman, Y.M. (2000). Semiosfera: Kul'tura i vzryv. Vnutri myslyashchikh mirov. [The Semiosphere: Culture and Explosion. Inside Thinking Worlds]. In: *Stat'i. Issledovaniya. Zametki*. Sankt-Peterburg: Iskustvo SPb. (in Russ.)
- Lyusyy, A. & Lyusyy, A.P. (2013). *Moskovskiy tekst: tekstologicheskaya kontseptsiya russkoy kul'tury*. [The Moscow Text: A Textological Concept of Russian Culture]. Moskva: Izdatel'skiy dom “Veche” (in Russ.)
- Mejmr, A. & Belobrov'tseva, I. (2020). Pogranichnyy tekst i identichnost' v postsovet'skom prostranstve: na primere russkoyazychnoy prozy Kazakhstana i Ehstonii [Borderline Text and Identity in the Post-Soviet Space: On the Example of Russian-Language Prose of Kazakhstan and Estonia]. *Vestnik SPBGU. Filologiya*, 3. (in Russ.)
- Noeva, S.E. *Osobennosti “alasnogo” teksta v yakutskoy lirike*. [Features of the ‘Alas Text’ in Yakut Lyric Poetry]. Retrieved 07 August 2025 from http://www.rusnauka.com/46_NNM_2017/Philologia/8_231375.doc.htm (in Russ.)
- Potanina, N.L. & Gololobov, M.A. (2012). Gorodskoy tekst kak teoreticheskaya problema [The Urban Text as a Theoretical Problem]. *Filologicheskaya regionalistika*, 1, 32–37. (in Russ.)
- Prokhorova, L.S. (2005). *Londonskiy gorodskoy tekst russkoy literatury pervoy treti XIX veka*. [The London Urban Text in Russian Literature of the First Third of the 19th Century]. Avtoref. diss... kand. filol. nauk. Tomsk, 2005. (in Russ.)
- Sabirova, D., Moldagali, M. & Nurbayeva, A. (2024). The Main Images of Internet Poetry of Kazakhstan. *Journal of Ecohumanism*, 3(7), 5240–5248. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i7.4633>
- Shmakova, E.S. (2022). Gorodskie topozy kak otrazhenie avtorskogo mirooshchushcheniya [Urban Topos as Reflection of the Author's World]. *Keruen*, 1(74), 218–224. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-17> (in Russ.)

- Temirgazina, Z.K. (2024). "Almatinskiy" tekst v tvorchestve Bakhytzhana Kanapyanova [The Almaty Text in the Works of Bakhytzhana Kanapyanov]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiya*, 90, 268–285. (in Russ.)
- Toporov, V.N. (1984) Peterburgskiy tekst russkoy literatury [The Petersburg Text of Russian Literature]. In: *Trudy po znakovym sistemam. Tartu: Tartuskiy universitet*, 18, 3–29. (in Russ.)

С.К. Серикова, А.У. Байболов

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАНСМЕДИАЛЬНОЙ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ОБРАЗА КАЗАХСТАНА

Аннотация. Статья посвящена теоретическому и прикладному осмыслению трансмедиальных и художественных форм репрезентации образа Казахстана в современной мировой культуре, с акцентом на различие между внутренним культурным дискурсом (казахстанским текстом) и внешним образом Казахстана. Предложено концептуальное различие понятий «казахстанский текст» и «образ Казахстана» с привлечением имагологического и геопозитического подходов. Приводятся примеры актуальных художественных стратегий и визуальных кодов в литературе, кино и цифровом искусстве, демонстрирующих эти различия. В качестве результатов исследования нами выделены концептуальные различия между понятиями «казахстанский текст» и «образ Казахстана» по критериям авторской позиции, глубины культурного вхождения и нарративной функции. Также нами представлено методологическое обоснование анализа «казахстанского текста» как семиотической системы, отражающей этнические, ментальные, географические и языковые коды. В статье разработана методика анализа произведений с точки зрения принадлежности к «казахстанскому тексту» (выявление маркеров, контекстуализация, интертекстуальные связи и т.д.). Значимость статьи заключается в применении разработанной типологии в филологическом анализе, формировании образовательных программ по казахстанской литературе, развитию культурной дипломатии и медийных стратегий.

Ключевые слова: казахстанский текст, образ Казахстана, культура, семантика, имагология, геопозитика.

S.K. Serikova, A.U. Baibolov

*Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF TRANSMEDIAL AND ARTISTIC REPRESENTATION IMAGES OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to the theoretical and applied understanding of the transmedial and artistic forms of representation of the image of Kazakhstan in modern world culture, with an emphasis on the difference between the internal cultural discourse (Kazakh text) and the external image of Kazakhstan. A conceptual distinction is proposed between the concepts of "Kazakh text" and "image of Kazakhstan" using imagological

and geopoetic approaches. Examples of relevant artistic strategies and visual codes in literature, cinema, and digital art that demonstrate these differences are given. As the results of the research, we have identified conceptual differences between the concepts of “Kazakh text” and “image of Kazakhstan” according to the criteria of author’s position, depth of cultural entry, and narrative function. We also present a methodological justification for the analysis of the “Kazakh text” as a semiotic system reflecting ethnic, mental, geographical, and linguistic codes. The article develops methods for analyzing works from the point of view of belonging to the “Kazakh text” (identification of markers, contextualization, intertextual connections, etc.). The significance of the article lies in the application of the developed typology in philological analysis, the formation of educational programs on Kazakh literature, and the development of cultural diplomacy and media strategies.

Keywords: Kazakh text, image of Kazakhstan, culture, semantics, imagology, geopoetics.

Авторлық үлестер

Серикова С.К. – тұжырымдама, деректерге жетекшілік ету, әдіснама, талдау, визуалдау, бастапқы жобаны жазу.

Байболов А.У. – тексеру, ресурстар табу, қадағалау, толықтыру, редакциялау.